

Vrijzinnigen hebben de toekomst

Een essay

Meerten B. ter Borg*

The Future is for the liberals. In this essay the author tries to demonstrate that a liberal attitude is adequate to tackle the problems of the 21st century.

The future is characterized by means of a number of trends that already exist, for instance: environmental problems, the shortage of basic materials, the shifts in the power structure, the ongoing globalization, the patterns of migration, etc. The way in which people choose to cope with these trends is, in all cases, dependent on their worldview. Here, the concept of liberalism is introduced. It is defined as an attitude that is, on the one hand, strictly focused on firm values and norms, but is, on the other hand, open towards alternatives. The first characteristic protects the worldview against relativism and anomy and the like; the second makes sure that it is flexible enough to adapt to the changing world.

PROLOOG

De problemen waarmee wij in het tweede decennium van het derde millennium te maken hebben en krijgen, zijn voor een groot deel zingevingproblemen. Vragen als: 'wie ben ik'; 'waar gaat onze samenleving heen'; 'waar ga ik heen' spelen een grote rol in het politieke debat en zullen dat blijven doen. We zien dit bijvoorbeeld op landelijk niveau: partijen als Groenlinks en de PVV zijn voor een groot deel, en misschien wel in de eerste plaats zingevingspartijen. Het gaat om zinvragen als: wat is onze identiteit, wat zijn onze waarden en normen nog waard? Gaan we met onze waarden sjoemelen of houden wij onze rug recht?

Het belang van zingeving maakt dat de oude links-rechts tegenstelling steeds ongeschikter wordt om de samenleving te begrijpen. Zo kan het dat men in de PVV een rechtse partij met een links programma ziet. Het is een

* Meerten B. ter Borg is bijzonder hoogleraar met als leeropdracht niet-institutionele religie en hoofddocent godsdienstsociologie aan de Universiteit Leiden.

paradox die slechts kan worden opgelost door het concept zingeving in de analyse te betrekken.

Het gedrag van mensen valt steeds minder louter uit economische factoren te begrijpen. Zo liggen niet in de eerste plaats economische motieven aan de bezuinigingen op cultuur ten grondslag, maar eerder de behoefte de zogenaamde linkse elite in haar zingeving te treffen.

Over dit zingevingaspect wil ik in dit essay enkele opmerkingen maken. Mensen hebben behoefte aan een sterk zingevingssysteem. Ze hebben behoefte aan sterke waarden en normen, die met kracht gehandhaafd worden. Ze kunnen de relativisering ervan, die zo kenmerkend is voor het postmoderne tijdvak, maar tot op zekere hoogte verdragen. Daarom zijn absolutistische, totalitaire ideologieën en regimes vaak, ondanks alles, populair. Daarom ook doen zogenaamde populisten het zo goed in de media.

Sterke en duidelijke waarden en normen: daar gaat het dus om. Weg met het relativisme. Om het in de taal van de PVV te zeggen: weg met de linkse kerk. Als de linkse kerk weer eens roept: weg met ons, dan moeten ze maar een handje geholpen worden.

Maar hier doet zich een probleem voor: hoe men het ook wendt of keert, we leven in een uiterst complexe werldsamenleving. Daar ontmoeten we zingevingssystemen die de onze niet zijn. We hebben niet de macht om dat te veranderen. We hebben ook niet de macht om ons eraan te onttrekken. Daarvoor zijn wij te sterk met de mondiale samenleving vergroeid. Alleen al onze materiële welvaart is zozeer afhankelijk van andere culturen dat we onszelf in de voet schieten als we zouden doen wat de populist wenst: ons afwenden. Allerlei zingevingssystemen lopen daar door elkaar heen. Ze zijn zozeer vervlochten dat de aanspraken van de populist letterlijk doodlopen.

Maar wat dan? Hoe combineren we het verlangen naar krachtige waarden en normen met de eis tot relativisering van diezelfde waarden en normen? Wie is in staat tot de spagaat tussen geloof in waarden en aanpassingsbereidheid, tussen standvastigheid en dynamiek?

Iedere samenleving, de één meer dan de ander, is hiertoe enigszins in staat. In Nederland heeft dit vermogen zich tot een mentaliteit ontwikkeld: de vrijzinnige mentaliteit. Eeuwenlang, met vallen en opstaan is hier in de polder een houding ontstaan die gekenmerkt is door deze spagaat: tegelijkertijd vasthouden aan de traditie en openstaan voor veranderingen.

Er wordt vaak laatdunkend over gedaan. Het is de hypocriete combinatie van koopman en dominee. Toch is het van belang om aan deze mentaliteit niet

minachtend voorbij te gaan, maar om hem te zien als de uitweg uit een dilemma. De traditie van de vrijzinnigheid zou hierop nader onderzocht moeten worden: hoe werd in het verleden met dit dilemma omgegaan en onder welke omstandigheden? Daarbij moet reflexie komen over waar de grenzen liggen van geloofwaardigheid en hypocrisie. Waar wordt pragmatisme opportunisme?

We moeten op een positieve manier leren denken over de spagaat tussen sterke waarden en een grote aanpassingsbereidheid. Daar ligt niet onze zwakte, daar ligt onze kracht.

Maar wie bedoel ik hier dan met *onze*? Toch niet hen 'Wien Neêrlands bloed door d'aderen vloeit, van vreemde smetten vrij'? Nee, die bedoel ik niet. Dergelijke mensen bestaan ook niet. Ik bedoel daarmee de wereldsamenleving. Iedereen. Maar als Nederlanders hebben we wel meer ervaring dan vele anderen. Tot voor zeer kort stonden wij daarom ook bekend: als tolerant en open en tegelijkertijd als vroom. Als vrijzinnig.

Over deze problematiek heb ik een boek geschreven. Tijdens het mei-symposium van *Religie & Samenleving* en de *Werkgroep Godsdienstsociologie* heb ik geprobeerd enkele stellingen uit dat boek toe te lichten. In dit essay geef ik van mijn bedoelingen een korte weergave.¹

Het is mijn bedoeling aannemelijk te maken dat vrijzinnigheid een adequate mentaliteit is om de toekomst mee tegemoet te treden. Maar deze mentaliteit is niet de enige; het is ook niet het meest waarschijnlijk dat deze mentaliteit de overhand zal krijgen. Haar betekenis ontleent de vrijzinnige mentaliteit aan de sterke zingevingscomponent die aan de problemen van de toekomst ten grondslag ligt.

Ik zal eerst iets zeggen over de manier waarop zingeving in de toekomst verweven is met de sociale ontwikkelingen die wereldwijd plaats vinden. Daarna zal ik schetsen wat ik onder vrijzinnigheid versta, waarna paragrafen volgen over een aantal kenmerken van zingeving. Ik eindig met een pleidooi voor vrijzinnigheid.

De toekomst

Strikt genomen is de toekomst onkenbaar. Maar men kan zich er een voorstelling van maken aan de hand van extrapolaties van trends die nu al zichtbaar zijn. Ik noem er een aantal: de voortgaande mondialisering; de milieuproblematiek; de veranderende machtsverhoudingen; het groeiende tekort aan

grondstoffen; de mobiliteit en migratiestromen; de nucleaire dreiging; de technologische ontwikkeling.

Waar het mij in deze paragraaf om gaat is duidelijk te maken dat aan deze trends en de wijze waarop zij zich verder zullen ontwikkelen zingeving ten grondslag ligt.

De voortgaande mondialisering. Om snel een standaarddefinitie te geven: de wereld wordt *one place*. Het is weliswaar één plek geworden, maar één met een veelheid aan uitgangspunten en redeneerwijzen, een kluwen van waarden en normen. Dit kan strijd betekenen. En omdat het hier vaak 'heilige' uitgangspunten betreft, waaraan men zijn identiteit en de zin van zijn leven ontleent, kan die strijd genadeloos zijn.

De milieuproblematiek. Het kan niet anders of de milieuproblematiek vereist een andere manier van produceren en consumeren en dus ook van leven. Daarbij zal men de ander iets moeten gunnen. Men zal bijvoorbeeld goedschiks of kwaadschiks moeten accepteren dat de levensstandaarden ten opzichte van elkaar gaan veranderen. Men zal zijn levenswijze moeten veranderen. Vooral de Westerse Wereld zal een vermindering van welvaart moeten accepteren. De Chinese en Indiase samenlevingen zullen een vermindering in de groei van hun expansie moeten dulden. Aangezien economische groei de indicator bij uitstek is van succes, zowel op het niveau van het collectief als op individueel niveau, vergt dit een verandering in de zingeving, want de eigen identiteit en het eigen perspectief op een zinvol leven komen in het gedrang.

De veranderende machtsverhoudingen. Het verhaal wordt eentonig. Machtsverlies voor de Westerse, en machtswinst voor de niet-westerse wereld gaat gepaard met een identiteitsschok en met welvaartsverlies en het is de vraag hoe deze veranderingen op vreedzame wijze gestalte kunnen krijgen zonder dat militair geweld iedereen de toekomst ontnemt.

Het groeiende tekort aan grondstoffen. Hier geldt hetzelfde. Heeft men de zelfbeheersing en de beschaving om de meest basale grondstoffen met elkaar te delen? Het gaat hier om levensvoorwaarden, zoals water en hout om te kunnen koken. Over water is al strijd aan de gang. Eén van de oorzaken van spanningen in de Sahara en in het Midden-Oosten is het watergebrek. Kan men optimistisch zijn over de toekomst als men ziet hoe deze controverses zich ontwikkelen? In ieder geval is duidelijk dat zingeving hier een rol speelt. Religies en politieke issues met een zingevingskarakter (mensenrechten, democratisering) worden in stelling gebracht.

De mobiliteit en migratiestromen. Alleen al de zingeingsproblemen die men in Nederland heeft met immigranten, geven een indicatie van wat de wereld te wachten staat op dit vlak. Velen voelen zich genoodzaakt de eigen identiteit te herdefiniëren. Daarbij doet zich de geijkte gevestigden/buitenstaanders problematiek voor. Zingeingsvragen als ‘wie zijn wij’ en ‘waar horen we bij’ worden gesteld, waarbij de nieuwkomers het referentiepunt zijn.

De nucleaire dreiging. De nucleaire dreiging als de ultieme vorm van terreur bestaat al sinds de Tweede Wereldoorlog, maar sinds de val van de muur is zij veel diffuser geworden. Er heerst gevaar, maar men weet niet waarvandaan het verwacht moet worden. Ieder ogenblik kan iemand een vuile bom laten ontploffen die grote bevolkingsgroepen radioactief besmet.

De technologische ontwikkeling. Van de technologische ontwikkeling verwachten velen op velerlei manieren de ultieme oplossing van al onze problemen. De voedselproblemen, de milieuproblemen en ook existentiële problemen moeten erdoor worden opgelost. De technologie als verlosser. Helaas brengt het goede het kwade met zich mee. Internet bevrijdde de mensen en gaf tegelijk aanleiding tot nieuwe vormen van misdaad. De kernsplitsing gaf nieuwe vormen van energie en geneeskunde en bracht de atoombom met zich mee. Ook ten aanzien van de technologische ontwikkeling kunnen we ons dus niet aan zingeving onttrekken. Er worden ook, met een beroep op zingeving, technologieën op- of tegengehouden, zoals bijvoorbeeld het stamcelonderzoek.

Deze trends – er zijn er meer – zijn onderling verweven en beïnvloeden elkaar. Waar het hier echter om gaat, is te laten zien dat aan elk van die problemen zingeingsproblemen ten grondslag liggen. Bij iedere trend zijn vragen als ‘wie zijn wij’ en ‘waar willen we heen met de samenleving’ een belangrijke factor. Zinvragen worden altijd beantwoord, meestal impliciet, door een bepaalde manier van handelen. Dit essay zou kunnen worden opgevat als een pleidooi om ze expliciet op een vrijzinnige wijze te beantwoorden.

Het begrip vrijzinnigheid

Misverstanden kunnen ontstaan over het begrip ‘vrijzinnigheid’. Juist door zijn vaagheid is het verre van een neutraal begrip. Iedereen projecteert het zijne erin. Het begrip is daardoor op verschillende manieren gekleurd. Meestal koppelt men het begrip aan religie, en binnen deze aan één of ander kerkgenootschap, waarover men dan vervolgens een positieve of negatieve mening

heeft. Het begrip impliceert vrijheid en ongebondenheid, en dat wordt door velen als positief gewaardeerd. Maar evengoed kan men dat negatief duiden. Men kan wijzen op de onzekerheid, de vaagheid, de vrijblijvendheid, de halfzachtheid die vrijzinnigheid met zich meebrengt. Ik pleit voor een andere opvatting van het begrip.

Om te beginnen is het niet een louter religieus begrip. Er zijn ook seculiere vertegenwoordigers van de vrijzinnigheid. Te denken valt hier aan de VDB, de Vrijzinnig Democratische Bond, een D'66-achtige partij die in het interbellum een belangrijke rol speelde in de Nederlandse politiek. Veel leden van D'66 beschouwen zich als erfgenamen van deze bond en beschouwen zich als vrijzinnig. Maar ook buiten deze partij noemt men zich wel vrijzinnig. Zo hebben uiteenlopende politici als Wouter Bos, Femke Halsema en Mark Rutte wel eens gezegd dat zij vrijzinnig waren en wilden zijn.

'Vrijzinnigheid' is dus niet een exclusief religieus begrip. En gegeven de uiteenlopende politieke agenda's van mensen die zichzelf wel eens 'vrijzinnig' noemen, kun je überhaupt niet zeggen dat ze een leer of een stroming aanduidt. Sterker nog, het wordt vaak als een epitheton van stromingen gebruikt: men is vrijzinnig democraat of vrijzinnig protestant. Vrijzinnigheid wordt zo een kwaliteit van de manier waarop men een stroming, welke ook, aanhangt.

Dit bracht mij ertoe ervoor te pleiten vrijzinnigheid te zien als een mentaliteit, een geesteshouding, of als men wil, een habitus. Maar wat is het kenmerkende van deze mentaliteit? Uit de literatuur komt iets naar voren dat als grootste gemene deler gezien kan worden. Vrijzinnigheid houdt in *de geneigdheid aan het eigen zingevingssysteem vast te houden, zonder het te verabsoluteren en zonder zich af te sluiten voor andere zingevingssystemen*. We kunnen dit als een werkdefinitie beschouwen. Het gaat dus niet om een leer of een ideologie, het gaat om de manier waarop men die leer of die ideologie gestalte geeft. Het is in feite een formeel begrip. Dit betekent dat in principe alle zingevingssystemen een vrijzinnige variant kunnen hebben. Een vrijzinnig lid van de Gereformeerde Gemeente is denkbaar.

Denkbaar maar niet waarschijnlijk. Er zijn zingevingssystemen die meer en er zijn er die minder ruimte geven aan een vrijzinnige mentaliteit. Er zijn zingevingssystemen die elke vrijzinnigheid uitsluiten met bekende mechanismen zoals verkettering en demonisering. De vrijzinnige mentaliteit stuit op institutionele grenzen. Dit kan ertoe leiden dat vrijzinnigen inbinden, zich voegen naar de macht en de vrijzinnige trekken in hun kijk op de wereld een ondergeschikte rol laten spelen. In andere omstandigheden kan het betekenen dat men zich afwendt van het betreffende zingevingssysteem en een vari-

ant erop ontwikkelt. Deze variant kan eventueel geïnstitutionaliseerd worden en georganiseerd in een kerkgenootschap of een politieke partij.

Het zou een voorwerp van onderzoek kunnen zijn onder welke sociale en culturele omstandigheden een vrijzinnige mentaliteit opgang maakt, toegelaten wordt, en onder welke het tegendeel het geval is, en wat de voorwaarden zijn voor de institutionalisering ervan.

Zo zijn in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw de vrijzinnige kerkgenootschappen ontstaan. In deze roerige tijd, deze tijd van snelle sociale en economische verandering, had men kennelijk de behoefte aan de vastigheid van instituties en organisaties. Het is de tijd van de Verzuiling. In de jaren zestig, de tijd van de ontzuiling, vielen de vrijzinnige instituties uit elkaar. Waar het de kerken betreft, werd wel gezegd dat de vrijzinnige organisaties een ingebouwde neiging tot secularisering hadden. De neergang van de geïnstitutionaliseerde vrijzinnigheid werd daarbij opgevat als de neergang van de vrijzinnigheid zonder meer. Ik stel daar tegenover dat de vrijzinnige kerken juist zo gemakkelijk konden leeglopen omdat daarbuiten de vrijzinnigheid leefde.

Wat ik hier wil benadrukken is het onderscheid tussen het formele begrip van vrijzinnigheid en het inhoudelijke.

Een inhoudelijk begrip van vrijzinnigheid behelst in Nederland een cluster van waarden, die men als een familie zou kunnen opvatten. Het betreft hier waarden zoals vrijheid, vrijheid van meningsuiting, gelijkheid, solidariteit, individualisme, compassie, rationaliteit, het geloof in God of in een hogere macht. De manier waarop men deze waarden aanhangt, de hiërarchie die men eraan toekent, de urgentie die men erbij voelt, verschilt per individuele vrijzinnige. Sommigen laten een of meer van die waarden vallen, tijdelijk of voor goed. Dat betekent niet het einde van de vrijzinnige familie. In een tijd van secularisatie is het God die wegvalt en eventueel vervangen wordt door spiritualiteit.

Echter, het belang van vrijzinnigheid is niet uitsluitend en misschien zelfs niet in de eerste plaats gelegen in de inhoud. Ik zal me in de rest van dit essay bezig houden met de formele kenmerken. Ik baseer me daarbij op twee uitgangspunten: mensen hebben behoefte aan ontologische geborgenheid en mensen hebben behoefte aan transcendentie.

Ontologische geborgenheid

Het eerste uitgangspunt luidt: *mensen hebben een zekere mate van ontologische geborgenheid nodig om te kunnen overleven*. Het begrip is van Giddens. De zingeving moet adequaat zijn, moet helpen bij het overleven. De mensen moeten erop kunnen vertrouwen dat de wereld is zoals zij denken dat hij is. Zo kunnen de mensen zich oriënteren in hun wereld.

De adequaatheid van de zingeving is altijd betrekkelijk en dus beschikken de zingevingssystemen over grote hoeveelheden middelen om de ontologische geborgenheid in stand te houden. Dat is altijd één van de functies van de menselijke interacties. Als men zich afvraagt waarom de informatie die mensen uitwisselen zo weinig nieuws bevat, dan is dat de reden. Mensen zijn niet in de eerste plaats geïnteresseerd in nieuws, maar in de handhaving van een zingevingssysteem. Dat doen ze onder andere door het uitwisselen van oud nieuws. Wat wel gezien wordt als dom gekakel is in feite een hele verfijnde methode om zingevingssystemen overeind te houden en zonodig enigszins aan te passen aan de werkelijkheid. Als er een interactievorm verdwijnt, komen er vaak andere voor in de plaats. Zo is het spreekwoordelijke ‘een bakkie doen’ met de buurvrouw voor een groot deel vervangen door allerlei praatprogramma’s op radio en televisie.

In tijden van snelle maatschappelijke verandering vermindert de ontologische geborgenheid. Die moet hersteld worden. Men moet zich de ontologische verlatenheid van het lijf houden. Ook hiervoor beschikken mensen over tal van strategieën. Er is niet veel ruimte voor vrijzinnigheid. Eén van die strategieën is het heilig verklaren van de eigen uitgangspunten en daar een bolwerk van onaantastbaarheid omheen bouwen. Men sluit zich zoveel mogelijk af voor de buitenwereld en etiketteert er lustig op los. Men stelt ‘wij’ tegenover ‘zij’. ‘In het isolement ligt onze kracht’ sprak Abraham Kuyper in de begintijd van de verzuiling. Het moderniseringsproces veroorzaakte ontologische verlatenheid, of, in de termen van Durkheim, anomie, en deze werd gepareerd door zuilvorming. Men sloot zich op in onaantastbare instituties.

Als dit waar is, als sociale verandering, in casu modernisering, een bedreiging vormt voor de ontologische geborgenheid, hoe is dan de de-institutionalisering van de jaren '60 van de vorige eeuw te verklaren? Immers, het moderniseringsproces raakte in die tijd in een stroomversnelling door de verregaande verspreiding van elektronische media en het automobielbezit.

De verklaring is gelegen in het feit dat door allerlei omstandigheden, waaronder het succes van de wederopbouw na de oorlog en de voortdurende uitbundige economische groei de modernisering – en het moderniseringsproces –

het nieuwe, natiebrede zingevingssysteem was geworden. Het moderniseringsproces dat zich had voltrokken binnen de zuilen, werd nu het nieuwe richtsnoer. Dat gaf, mede dankzij een geweldig geloof in de vooruitgang en de maakbaarheid van de maatschappij, voldoende ontologische geborgenheid.

In dat opzicht leven we in de 21ste eeuw in een heel andere tijd. Volgens sommige onderzoeken is het een tijd van tevredenheid (bij de meeste mensen) wat betreft het persoonlijke leven. Helemaal begrijpelijk is dit niet, gegeven de vele echtscheidingen die plaats vinden. Hoe dit ook zij, er is wantrouwen ten aanzien van de grote boze buitenwereld. Die ziet er chaotisch en verontrustend uit. Hiertegen proberen velen zich te beschermen door te consumeren en zich af te sluiten voor realiteiten waarvan men het gevoel heeft dat men er toch niets aan kan veranderen. Daarbij versterkt men het eigen gelijk ondermeer door middel van een zondebokstrategie. Bepaalde, min of meer concrete groepen krijgen de schuld.

Kenmerkend voor de naar binnen gerichte blik was de verkiezingsstrijd voor het Nederlandse parlement in 2010. Wie had verwacht dat deze zou gaan over de grote gevaren die eerder dit jaar ter discussie hadden gestaan, zoals de klimaatverandering, kwam bedrogen uit. Dat gold zelfs voor wie verwacht had dat de migratiestromen het hoofdonderwerp zouden zijn. De gevolgen die de verschillende partijprogramma's zouden hebben voor de koopkracht per huishouden van de gezinnen werd het werkelijke onderwerp. Daarnaast was veiligheid op straat een onderwerp. Men zoekt kennelijk zijn ontologische geborgenheid in het persoonlijk welbevinden.

Het verlangen naar transcendentie

Het tweede uitgangspunt luidt: *mensen beschikken om te overleven over het vermogen tot transcendentie*. Mensen zijn, in veel grotere mate dan andere dieren, uitgerust met een voorstellingsvermogen, anders gezegd: met verbeeldingskracht. Zij kunnen zich dingen voorstellen die er niet zijn. Dat kunnen goden en geesten zijn en visioenen. Het kunnen ook onverwachte perspectieven zijn, ongedachte uitwegen uit benarde posities, originele oplossingen voor levensbedreigende problemen. Zo versterkt dit vermogen de overlevingskansen.

Dit vermogen biedt ook soelaas voor samenlevingsproblemen: mensen kunnen zich goden voorstellen, die de bestaande orde legitimeren. Ze kunnen zich een andere, betere orde voorstellen in een leven na dit leven of na een revolutie. Dat kan troost bieden, of juist inspiratie.

Zo is het vermogen tot transcendentie, het vermogen de grenzen van het bekende te overschrijden, een overlevingsvoorwaarde.

Maar dit zelfde vermogen houdt ook een risico in voor die andere overlevingsvoorwaarde, de ontologische geborgenheid. Met zijn verbeeldingskracht kan de mens in principe alles op losse schroeven zetten. Het vermogen tot transcendentie is gevaarlijk en wordt daarom vaak ingeperkt. Je weet wat je hebt en niet wat je krijgt. Veranderingen in het wereldbeeld kunnen tot chaos leiden.

Dit neemt niet weg dat we het vermogen tot transcendentie in de komende decennia hard nodig zullen hebben.

De spagaat

In de snel veranderende boze buitenwereld lijkt alles wel op losse schroeven te staan en het ontlenen van ontologische geborgenheid aan het binnenhuisje zal op den duur onvoldoende blijken te zijn. Men zal de ontologische geborgenheid elders moeten zoeken. Eén van de mogelijkheden is haar te zoeken in radicaliteit, in het sluiten van de gelederen onder extremistische standpunten waarbij men vergaande handhavingsstrategieën, zoals het uitsluiten en stigmatiseren van minderheidsgroepen, niet zal schuwen. Potentiële zondeboken zijn er in soorten en maten, van allochtonen tot politici die niet deugen en zichzelf verrijkende bankdirecteuren.

Een tweede mogelijkheid is die van de vrijzinnigheid. Deze oplossing noem ik de spagaat. Hij doet tegelijkertijd recht aan twee bijna tegenstrijdige noodzakelijke eisen. Daar is om te beginnen de behoefte aan ontologische geborgenheid, en daartegenover de noodzaak om open te staan voor de eisen van de boze buitenwereld. Men moet zich tegelijkertijd committeren aan de waarden die men aanhangt en tegelijkertijd de betrekkelijkheid van die waarden inzien. Een geesteshouding die deze spagaat kan volvoeren is de vrijzinnige.

Vrijzinnigheid en zingeving

Vrijzinnigheid als kwaliteit van de zingeving heeft een aantal voordelen. Het vermindert de anomie, het gaat in tegen het relativisme en het bevordert de creativiteit.

Anomie. Men koestert zijn waarden, waarvoor men zelf gekozen heeft. Dat zullen meestal de waarden zijn van de cultuur waarin men toevallig geboren is. Men omarmt het toeval: in deze waarden is men nu eenmaal opgevoed. Men heeft ze verinnerlijkt en tot de zijne gemaakt. Hier zal men het mee moeten doen en hiermee wil men het doen, hier staat men voor. Daarmee doet men in eerste instantie niets af aan de waardenstelsels van anderen.

Relativisme. Een zwakheid van de postmoderne zingeving is het relativisme. Het inzicht dat er geen alles overheersende maatstaf is om de waarde van culturen te meten, heeft ertoe geleid dat velen alle culturen op één lijn zijn gaan stellen. Daarbij stellen ze zich ook nog schuld bewust op: wie zijn wij, met ons koloniale verleden, met onze staat van dienst op de slagvelden overal ter wereld en met onze ultieme uitvinding: de atoombom, wie zijn wij om andere culturen de maat te nemen?

Dit relativisme leidt tot anomie. Als alles evenveel waard is, hoe moet men dan ergens voor kiezen? Hoe moeten we ons dan in de maatschappij nog oriënteren? De vrijzinnigheid biedt hier uitkomst. Men is zich bewust van de betrekkelijkheid van de eigen morele positie, maar dat versterkt deze positie juist. Het besef dat waarden en normen afhankelijk zijn van henzelf, maakt dat vrijzinnigen zich geroepen voelen die waarden te verdedigen. Men moet daarbij een onderscheid maken tussen waardenrelativisme en cultuurrelativisme. Waarden kan men onderling vergelijken en kritiseren, zonder dat men de cultuur kritiseert.

Creativiteit. Eén van de dingen die we nodig zullen hebben in de toekomst is creativiteit. Nu gedijt creativiteit het beste in een multiculturele omgeving. Daar waar men vasthoudt aan de eigen waarden en tegelijkertijd andere waarden serieus neemt, in een dergelijke situatie bloeit de creativiteit. Voorbeelden te over: de USA en het Europa van rond 1900. New York bruist van de creativiteit juist omdat men er verschillende waarden en normen op nahoudt. Wenen was destijds een verzamelpunt van de meest uiteenlopende ideeën uit de multiculturele samenleving die de Dubbelmonarchie was. Hier ziet men hybride culturen, waar duizend bloemen bloeien, maar waar ook enthousiasme bestaat voor de waarden waar men zelf voor staat.

Conclusie

Ik heb hier een weergave gegeven van de ideeën die ik naar voren heb gebracht tijdens het jaarlijkse congres van de *Werkgroep Godsdienstsociologie en Religie & Samenleving*. Veel uitgebreider kon ik deze denkbeelden uiteen zetten in

het inmiddels verschenen boek *Vrijzinnigen hebben de toekomst*. De betekenis van de titel is niet dat de traditionele vrijzinnigheid weer terugkomt (dat lijkt mij onwaarschijnlijk al sluit ik het niet helemaal uit). Het betekent evenmin dat het inhoudelijk vrijzinnige gedachtegoed in de toekomst wereldwijd overheersend zal zijn. Het betekent zelfs niet dat de mensen met een vrijzinnige habitus het in de toekomst voor het zeggen zullen krijgen. Ik bedoel ermee dat de vrijzinnige mentaliteit zeer geschikt is om de zingevingproblemen van de toekomst het hoofd te kunnen bieden.

Noten

- 1 Voor bronverwijzingen zie: Borg, Meerten B. ter (2010), *Vrijzinnigen hebben de toekomst*, Zoetermeer: Meinema.